

LITERARY REPRESENTATIONS OF THE URBAN SPACE OF THE CHIȘINĂU CITY IN THE TEXTS OF THE ROMANIAN WRITERS FROM BASARABIA

Ludmila Șimanschi

Assoc. researcher, PhD, „Dimitrie Cantemir” State University, Chișinău, Moldova

Abstract: In this study, the Chisinau urban space modeled literally from the perspective of the fusion community, but also from the thinking singularity, which always redefines the places that mark its destiny route, the collective and multiethnic identity that reflects the historical drama of the city society in Bessarabia, is subject to analysis. The literary discourses "Pactizing with the devil" by Aureliu Busuioc, "Jewry" and "Villa" by Nicolae Esinencu revealed the Sovietized Chisinau as a space of changing sociality and political theater, historical-social forming of varied geocritical meanings. Each author manages to build his own unique vision of the characters, individual stories, according to their life and reveals different development periods of the Chisinau city and different types of behavior in front of the chronological time through original ways of structuring the urban topos with changing historical identity: identity of provincial fair, capital of the province, capital of the Soviet republic.

Keywords: open urban space, urbanisation, urban society, Chisinau city, spirit of the court, multiethnic center, projective topography, lived geography, ego-geography, idiolocality.

În acest studiu intenționăm să luăm în vizor spațiu urban deschis nu doar din perspectiva comunității fuzionale, dar și a singularității gânditoare, care mereu redefiniște locurile care îi marchează traseul său destinal, a identității colective, multietnice care reflectă drama istorică a societății citadine din Basarabia. Personajele literare din mediul chișinăuian, asupra cărora ne vom opri în special în acest studiu, devin produsul societății fragmentare în care trăiesc, spațiul citadin locuit oferindu-le o pluralitate de nișe de manifestare inedită în spiritul cartierului, curții sau a mediului social în care sunt nevoiți să se formeze. Orașul Chișinău reificat ficțional apare astfel atât ca centru polilectal în care se concentrează varietatea limbajelor, excentricităților, cât și ca mozaic diform unde se juxtapun entitățile sociale, oferind spectacolul metisajului comemorărilor multiple prin care fiecare mediu de viață este refăcut diferit în memorie de fiecare generație în parte în funcție de experiența individuală a vieții citadine.

Până a insista pe investigarea atentă a discursurilor literare care au revelat Chișinăul ca spațiu de socialitate schimbătoare și teatru politic, istorico-social, formator de sensuri variate geocritice, vom reflecta căutările noastre de metode propice pentru miza propusă în eterogenitatea inerentă a discursurilor teoretice despre oraș și despre spațialitatea urbană.

Articolul lui Elżbieta Rybicka „From a Poetics of Space to a Politics of Place: The Topographical Turn in Literary Studies” [1] ne oferă deschiderea spre o paradigmă investigațională largă ce cuprinde geografia umanizată și cea culturală, antropologia spațiului, geocritica și geopoetica.

Investigația sintetică „Orașul – spațiu deschis sau non-spațiu?” de Alina Bako permite reorientarea spre analiza diversificată a modalității de raportare a textului literar la urbanism,

la citadin, la ceea ce înseamnă o geografie a locului: „Literatura folosește orașul drept paravan, fundal, pânză, frescă pentru a pune pe tapet imagini, personaje, acțiuni. Devenind pe rând spațiu al teatralității, scenă subversivă, loc al dezbaterilor publice, spațiu multicultural, el devine uneori din obiect, subiect al literaturii” [2, p. 206]. Cercetătoarea preferă perspectiva antropologică a locului și modului în care autorul se raportează la existența umană, deoarece este încărcată de semnificații și este în măsură a reda modul de constituire a relației dintre literatură și spațiu: „Ceea ce contează este modul în care un scriitor percepe urbanul, având în vedere ansamblul laturilor sale.” [2, p. 212].

Studiul „Spațiu social și spațiu simbolic” de Pierre Bourdieu schimbă macazul cercetării spre sociatria urbanistică și ne oferă descrierea amplă a conceptelor operaționale de *spațiu social*, *spațiu simbolic*, *capital cultural*, *capital social*, care ne pot servi în cazul analizei pluralității sociale a Chișinăului: „Spațiul social este stratificat, orice poziție în cadrul său depinzând de natura și volumul capitalurilor deținute de fiecare individ. Capitalul social este foarte important pentru exercitarea puterii și rezistența față de putere” [3, p. 12].

Andreea Răuceanu în „Bucureștiul literar. Șase lecturi posibile ale orașului” propune un alt fel de receptare a literaturii prin citirea orașului cu potențiale determinări dintre topografie și literatură, punând traseele personajelor în legătură cu evoluția lor (socială, emoțională, etc.) și analizând hărțile emoționale ale personajelor care ar putea foarte bine purta numele de *topografie proiectivă*: „Hărțile astfel configurate au arătat cum se creează imaginea orașului și care sunt strategiile narrative angrenate în acest proces” [4, p. 19].

Tzvetan Todorov în cartea „Confruntarea cu extrema. Victime și torționari în secolul XX” se concentrează atât pe studiul tehnicilor narrative pentru decelarea implicațiilor sociale, a imaginarului social urban, a societății romanului și a câmpului social, cât și pe interpretarea sistemului politic totalitar coagulat și a modului în care acesta contaminează mințile oamenilor: „Acest fel de schizofrenie socială se întoarce împotriva lor, chiar dacă regimul totalitar face eforturi pentru îndoctrinarea supușilor lui, el se mulțumește, în fapt, doar cu docilitatea lor publică, deoarece îi este de ajuns pentru a se menține, de neclintit; în același timp, el își liniștește supușii, dându-le iluzia că, în sufletele lor, ei rămân puri și demni.” [5, p. 125-1269].

Muriel Rosemberg în recenzia „Relation paysagère et paysage de lisières dans *La Forme d'une ville* de Julien Gracq” investighează modalitatea originală a scriitorului Julien Gracq de a reprezenta *geografia trăită*, un fel de cunoaștere originară a spațiului care se descoperă după o întâlnire sensibilă și directă cu lumea, care poartă o inteligență cotidiană despre lume și spațiu: „*La Forme d'une ville* est l'accomplissement d'une géographie vécue. Une géographie vécue, c'est-à-dire un savoir originaire de l'espace qui se développe dans une rencontre sensible et directe avec le monde, qui porte une intelligence quotidienne du monde et de l'espace, une familiarité fondée sur leur usage” [6, p. 154].

Importante pentru studiul nostru sunt conceptele de *geograficitatea originală a omului* teoretizat de Éric Dardel [7], prin care se semnifică aprofundarea relației fondatoare a omului cu mediul său de viață, asigurând înțelegerea mai bună a locului, ilustrând importanța sensului emanat de locul trăit, din moment ce îl locuiește și el la rândul-i pe protagonist; și de *idiolocalitate (idiolocality)* [8] impus de Edward S. Casey, care o definește ca unicitate a unui loc prin toate aspectele, cum ar fi structura sa, istoricul local, forma, contururile fizice și vizitatorii săi, desemnând și semnificațiile unice ale locului care sunt interiorizate inițial, apoi stabilite ca experiențe și amintiri întruchipate.

Gabriela Chiciudean prin articolul „Spațiul trăit ca determinant al relațiilor umane în romanul *Dervișul și moartea* de Meša Selimović” ne propune un model de studiere a corespondențelor dintre cele două categorii majore ale textului literar: spațiul și personajul din

perspectiva *proxemicii*: „În cadrul textului personajele se autoconstruiesc în funcție de spațiul lor de joc, asta în vreme ce spațiul are caracteristici specifice și este simbolic doar în măsura în care este perceput ca atare de același personaj. Spațiul este un loc al experiențelor, al întâlnirii cu celălalt, atât în viața privată, cât și în cea socială” [9].

Semnificativ este și termenul de *ego-geografie* (*égo-géographie*), instituit de Daniel-Henri Pageaux în „De la geocritique a la geosymbolique. Regars sur un champ interdisciplinaire: litterature genrale compare et geographie” [10], apărut prin asociere cu *ego-istorie*, care definește scrierea spațializată de un eu în căutarea, în spațiu urban, a unui principiu explicativ, justificativ, expresia mai mult sau mai puțin clară a mitului personal, și direcționează spre explorarea relațiilor multiple dintre ego (dimensiunea identității subiectului epistemic) și geografie (corp de cunoștințe și metode).

Radiografierea sintetizant-istorică a Dianei Vrabie „Chișinăul interbelic sub zodia lui Proteu” insistă pe evoluția existențială a Chișinăului care „a cunoscut, în mod previzibil, mai multe perioade, fiecare dintre acestea având propriile mărci simbolice, care, sub influența discursului politic, definesc caracterul identitar al orașului, conferind peisajului urban valențe unice” [11, p. 76], dar reflectă și structură socială: „Chișinăul reprezintă bilanțul construcțiilor istorice și culturale, care s-au succedat, adesea suprapunându-se și generând, în consecință, imaginea unei urbe aflate sub zodia lui Proteu, vizionară și convertibilă, în același timp.” [11, p. 77].

Vom porni și noi în cercetarea noastră de la imaginea orașului Chișinău din perioada interbelică, ca punct de reper comparativ, consemnată non-ficțional în câteva relatări istorico-documentare care relevă diversitatea etnică și eterogenitatea socială deosebită: „ovrei în caftan unsuros, cu perciuni fluturători deasupra urechilor clăpăuge; lipoveni cu totul roșii: bărbi, obrazuri, mustăți, dinți, cămăși, cizme, șepci; ruși pasivi și ușor de tras pe sfoară; nemți masivi și taciturni; bulgari în zeghe de dimie groasă de care nu se despart nici în iulie; polonezi subțiri și eleganți, pășind ca la bal; țăranul nostru, mergând agale și cuminte, cu femeia la trei pași în urmă” [12, p. 5].

Octavian Goga în articolul „Mustul care fierbe”, publicat la 1923 în ziarul *Țara noastră*, insistă dominant pe radiografierea Chișinăului după realipirea Basarabiei și „marșul postum al țarismului prăvălit”, dar reușește să surprindă și profilul pitorescului provincial: „lumea Chișinăului pestriță cu amestecul de neamuri și de limbi, de la evrei din Polonia până la bulgarii de la Ismail, toată zgura azvârlită de vitregia vremii pe pământul lui Ștefan cel Mare” [13, p. 673].

Nicolae Iorga prezintă în notele despre călătoria întreprinsă în Basarabia forfota multietnică din centrul Chișinăului, *târg bunișor*, capitală a guberniei: „Pe stradă se mișcă multă lume, cuprinzând tot trotuarul din dreapta, înaintea dughenilor scânteietoare. Mulți sunt evrei și evreice, foarte gătiți. Câțiva funcționari cu familiile. [...] Se aud adesea, cu toată frica de prigoniri și ura de care sunt încurajați evreii, accente cântătoare, jalnice ale jargonului evreo-german: „vuăș”, „niștu” (was, nicht), îți sună din când în când la ureche. Cei mai mulți însă, toți creștinii și unii evrei cărturari, emancipați, trecuți prin universitățile Rusiei, vorbesc rusește. Niciun cuvânt românesc, precum mai niciodată n-auzi, chiar din partea românilor, un cuvânt românesc pe stradele Cernăuților. [14, p. 254] Revoltat de înstrăinarea de limbă: „pierderea simțului pentru limbă” și de bilingvismele nocive ruso-românesc și cel germano-rusesc, manifestat preponderent la evrei, ajunge să enumere ipotetic în imaginea unui tânăr potențialitatea de a proveni din etnii diferite ce locuiesc în urbe, deoarece s-a instaurat sufletul străin slav uniformizant: „Mai știi? Poate tânărul oacheș care cetea în librărie cărți rusești... era un român de aceștia. Dar poate și un armean, un grec, un rus, un polon, un bulgar, un

evreu, toate neamuri foarte bine reprezentate în această Basarabie cu orașele și târgurile de mozaic” [14, pp. 254-255].

Eugen Dârzeu în cronică „Însemnări răzlețe. Chișinăul” configurează chiar și la 1939 complicata tranziție la politica și cultura românească: „focar de cultură rusă, în mijlocul unei populațiuni moldovenești, cu un funcționărit crescut în școală și suflet rusesc, cu o nobilime și o burghezie suprapusă, ori ruptă și înstrăinată de la băștinași – mai păstrează încă mult din mentalitatea slavă, mistică, străină de ceea ce în adevăr este, care poate crede uneori că realitățile sunt idealuri și care adeseori și-a închipuit că idealurile sunt realități” [15, pp. 1-2].

În timp ce reconstituirile istorice originale ale Chișinăului de până la 1940 sunt centrate pe provincialitatea difuză etnic, influențată puternic de regimul țarist rus, reprezentările ficționale ulterioare vor înregistra un alt mod de a gândi și a trăi relația cu orașul a autorilor români din Basarabia din generații diferite, care creează cu fiecare destin al protagoniștilor o geografie particulară urbană, configurând o perspectivă inedită a pluralității culturale și a contextului socio-istoric reprezentat. Discursurile literare care modelează Chișinăul din epoca sovietică prezintă multiform orizontul de reflecție al coexistenței unor vârste diferite istorice ale orașului Chișinău (capitală a Republicii Sovietice Socialiste Moldovenește, republică independentă, metropolă și aglomerație urbană modernă/postmodernă).

Aureliu Busuioc în romanul „Pactizând cu diavolul” configurează imaginea unui Chișinău sovietizat la 1951, rupt tragic de acel proces propice interbelic de refacere a autenticității naționale prin unire. Prin viziunea tânărului Mihai Olteanu, repatriat forțat din România în Basarabia, se relevă schimbările radicale intervenite în imaginea orașului de la o epocă politică și cultural-istorică la alta, dar și modificarea statului basarabenității odată cu instaurarea unui regim totalitar. „Sunt basarabean. Cu asta am spus totul. Și anume aici ar trebui să pun punct, dar... Dar mai sunt niscai chițibușuri pentru că una e să fi fost basarabean la începutul secolului nouăsprezece și cu totul alta e să fii la jumătatea veacului douăzeci” [16, p. 283]. Sovietizarea forțată este surprinsă odată cu observarea straneizării geografiei cunoscute în timpul călătoriei cu trenul din lagăr la Chișinău: „Totuși nu-și putea aminti niciuna din denumirile stațiilor mai însemnate prin care se oprea. Abia într-un târziu, cu rudimentele din rusă ce le mai ținea minte, și-a dat seama că denumirile vechi fuseseră schimbate. În geografia lui, cea tocită la liceu, nu se prea găseau localitățile cu nume de «Însorită», «Eliberată», «Înflorită»” [16, p. 285].

Prima întâlnire cu orașul la gară, după călătoria cu trenul, a fost fragmentară, viziune fugitivă, și pare a nu fi provocat apariția sensibilului și a nu fi rupt conștiința rațională prin experiența desfășurării spațiului neocogulat: „În dimineața celei de a cincea zile de plecare din lagăr, vagonul, atașat de la Ungheni unui tren personal, opri în dreptul peronului aproape pustiu din gara marelui oraș de destinație. Gerul nu slăbise câtuși de puțin, o ceață străvezie și uscată ascundea clădirile ce-ar fi trebuit să se vadă pe dealul ce domină gara, zăpadă scârțâia strident sub încălțările unui grup de vreo cinci cetățeni ce se apropia vădit de lăcașul mobil și vremelnic în care se întorceau acasă fii risipitori.” [16, p. 303]. Dar începând din acel moment al revederii, orașul s-a deschis rațiunii, a intrat în contact fizic intim angajând noi sensuri: „Aspectul exterior al orașului, cel puțin pe distanța gară–primărie (pardon, Comitetul împlinitor orașenesc!) și în plus observat de pe platforma tramvaiului, nu promitea nimic bun. Ruine la tot pasul, doar câteva garduri de scândură împrejmuid construcții minore, pe la opriri zeci de gherete de lemn vopsite alandala într-un albastru otrăvit” [16, p. 303]. Imaginea orașului distrus de bombardamente este discontinuă, bruscă și contrastantă, care denudează începutul unei experiențe sensibile totale, consistent-răvășitoare.

După călătoria cu tramvaiul aglomerat, însoțit de reprezentantul comisiei de repartizare a repatriaților, Mihai Olteanu ajunge la Comitetul împlinitor orășenesc, noua instituție ce înlocuiește vechea primărie. Aici află despre anularea dreptului de a-și obține casa, între timp naționalizată, și despre impunerea unei noi forme de locuire comunizată care i se permite:

„–Noi trebuie să te aranjăm pe tine, pentru că ai plecat de aici, din oraș.

–Dar am plecat dintr-o casă, nu?

–Ați lăsat-o fără stăpân, a fost naționalizată. Acum o să vedem ce facem. O să te aranjăm vremelnic la un cămin.” [16, p. 304].

Imaginea căminului, cât și traseul parcurs cu tramvaiul în cartierul muncitoresc de la marginea orașului, unde cândva au fost livezile, sugerează clar un spațiu dezolant arhitectural care presupunea un nivel de trai umilitor de uniformizant: „De la oprirea tramvaiului am mai șerpuit mult printre niște închipuiri de case până am dat de o șandramă lungă, s-ar fi putut spune cu etaj, dacă primul rând de geamuri n-ar fi cătat sub pământ.” [p. 304]. Acea șandramă, care a servit cândva de adăpost temporar pentru sezonieri, a fost reprofilată în loc de viețuire pentru muncitori. Din start, este observată apartenența tânărului Mihai Olteanu la altă comunitate, alt capital social și cultural, cel de om cu studii înalte: „Tot ce avem mai bun. Ești martor că n-am vrut să te primesc, singur nu ești pentru așa hotel, omul se vede, dar parcă ai cu cine vorbi! Simțeam că roșește.” [16, p. 305].

Noul oraș stalinizat, dintr-o altă lume comunistă, străină îl va forma traumatizant pe tânărul care încearcă să-l locuiască în noua ipostaza de refugiat-trădător român și de fiu al dușmanului poporului: „Tu din ce lume ai picat, Olteanu? În ce țară te afli? Aici este Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, care are limba ei, alfabetul ei și cetățenii ei! Ce naționalitatea ai dacă ești trăitor aici? Cine să înțeleagă ce-ai scris cu hieroglifele astea românești? Nu ești român și bagă-ți bine în cap lucrul asta. Aici trăiesc moldoveni, românii au murit.” [16, p. 309].

Urbanizarea sovietizată, deși totuși nu-l diformează moral, treptat îi dă celui pe care îl reformează amprenta personală a martirajului în spațiul terorii totalitare, simțită mai ales la nivel lingvistic: „Unul Dumnezeu știe cât de greu îmi vine să-mi transcriu cu slavone articole, dacă nu le-aș scrie de la început așa cum m-am deprins de mic, probabil ar fi totul o aiureală. Gândesc cu litere latine, asta e!” [16, p. 310].

Popularea spațiului chișinăuian cu popor sovietic necunoscător de limbă și tradiții locale este văzută evident ca deznaționalizare: „Căminul, deși nu-mi prea dă mâna să-l numesc așa, baraca adică, în care locuiesc, aparține Uzinei mecanice, una din puținele întreprinderi care dispune de asemenea *lux*. A fost înființată de curând, specialiști și muncitori și-a adus din toate părțile, ucenicii însă și i-a recrutat de pe loc, deși majoritatea sunt neștiutori de limba locului și nici nu prea lasă impresia că doresc să o știe. Așa că vorbim toți rusește.” [16, p. 312].

După ce devine cetățean sovietic cu acte în regulă și i se diformează și numele potrivit unor norme bine stabilite comuniste, căci „statul știe mai bine decât tine cum te cheamă și cine ești”, devine de nevoie lăcătuș în atelierul de tâmplărie al Uzinei mecanice și chiar obține titlu de fruntaș în întrecere socialistă. Chiar ajunge să simtă pe propria experiență noua formulă instituită de noul regim politic de repartizare socialistă a locuințelor în baza unei înregistrări într-un rând comun de solicitanți: „Am fost chemat la Comitetul împlinitor raional că să mi se comunice că sunt luat la rând pentru locuință și numărul meu este undeva după cifra cinci mii.” [16, p. 340]. Aceste cedări sunt aspru condamnate ulterior în forul interior, atunci când descoperă gravitatea deviantă a sistemului opresiv: „Cât de ușor cedăm, cât de ușor ajungem la compromisuri cu noi înșine când e vorba de ciolan!”

Abia atunci când i se permite să redevină student și se mută cu traiul în căminul nr. 3 al Universității, își permite o promenadă lungă în oraș: „Am profitat de timpul (nedorit!) liber ca să încerc să-mi recunosc orașul copilăriei și, în parte, al adolescenței. Aproape un an de când am revenit și abia acum îmi dau seama că, de fapt, habar n-am unde mă aflu. Ce-am știut în acest răstimp decât drumul la atelier și acasă (scriu *acasă* și mă umflă un răs amar), n-am avut nici măcar curiozitatea să aflu dacă mai este sau nu curtea aceea plină de flori și arbuști unde vânam jaguari și elefanți (eterogenă faună, dar ce știe un copil!), dacă mai stă în picioare căsuța aceea cu terasa de pe care comandantul suprem, mama, cu Lenuța în brațe, revoca ordinele pe care ți le dădeai singur, salvând ba un boboc de trandafir, ba vreo glastră cu cine mai știe ce exotică buruiiană scoasă la razele soarelui.” [16, p. 365]. Experiența subiectului care percepe metamorfozele topologice provocate de evenimentele istorice bulversante este legată de geografia urbană trăită anterior care rememorează valoarea sentimentală a locurilor distruse ce organizau în copilărie o formă a orașului intimizat-feerică: „Mi se părea firesc să încep pelerinajul sentimental anume de la fostul cămin. Strada am recunoscut-o fără greutate, doar pe ici-colo, la grilaje de fier forjat, ciudat lucru, se mai adăugase din interior câte-un gard de scânduri vopsit în culori stridente. Poate din modestia noilor locatari? Aș fi recunoscut-o și cu ochii închiși. Era întregă, gardul la fel, doar lângă porțiță crescuse o gheretă albă.” [16, p. 365].

Vechea formă mentală a orașului transfigura poetic peisajele urbane, în antiteză, noua formă a orașului Chișinău nu mai este inclusă într-un discurs al fascinației, ci, din contra, se simt notele de revoltă și blamare a acțiunilor distructive sovietice, care prin intruziuni mojicești au stricat din frumusețea arhitecturală concepută în perioadele istorice anterioare: „Trotuarele erau acum asfaltate, cele de cărămidă roșie le-am găsit pe alte străzi, în lungul cărora am hoinărit până înserate. Când am ajuns la poalele dealului pe care l-am urcat patru ani la rând ca să înghit știința ce trebuia să mi-o ofere primara, am avut un șoc de care nu o să scap lungă vreme: ambele clădiri, și cea a liceului de fete, și cea normalei cu școala noastră, cele două vapoare de un alb orbitor, care plutiseră cu anii mei de primă învățătură în marea verde a uriașei grădini ce le înconjura, erau acum două epave, mărunte și jalnice. Cui i-o fi trebuit jertfa asta, ca și cinematograful de zi, din scânduri strâmbe, ridicat alături de ruine?”

Am mai trăit ceva asemănător când peste câteva zile am nimerit pe locul fostului locaș al catolicilor. O grămadă de pietre golașe...” [16, p. 366].

Imaginarul urban nu se limitează la reprezentarea mediului sau spectacolului peisagistic, ci ajunge a fi o experiență fenomenologică a lumii, a întâlnirii șocante cu o lume străină, barbară, comunistă, în care s-a schimbat grav comportamentul oamenilor: „Filarmonica se afla în fosta sală unde veneam pe vremuri cu părinții la tot soiul de spectacole în turneu și din care nu înțelegeam mare lucru sau, în pauzele dintre turnee, singur la iubii mei Stan și Bran ori Pat și Patachon... Sala era aceeași. De lemn vopsit, cu stalul căptușit cu catifea roșie, roasă. Și amfiteatru aproape cilindric și incomod. Publicul însă... Demult, de-o sută de ani nu mai intrasem într-o sală de concert și nu mi-o puteam imagina altfel decât plină de rochii de seară și redingote. N-aveam niciun motiv să mă jenez de jalnicul meu costum” [16, p. 421].

În romanul „Pactizând cu diavolul” scriitorul Aureliu Busuioc nu reduce sensibilitatea urbanistică la vizual, ci o face să fie determinată de conștientizarea impactului cu o experiență tragică care îl face pe protagonist să caute limita rezistenței în fața îndoctrinării totale și care îi va distruge destinul: „Mihai, te duci în altă țară, nu! în altă lume. Politizată la culme, unde legea există doar pe hârtie. Unde omul nu înseamnă nimic... Ești atât de nepregătit... Ai fost educat în alt spirit... Nu te îndemn la pași necuetați, dar încearcă să rămâi om... Va fi cel mai greu lucru pe care va trebui să-l faci...” [16, p. 401].

Percepția instantanee în mișcare (mobilitatea celui care se plimbă prin oraș) nu este aleatorie, ci orientată spre a capta schimbările, a absoarbe noi sensuri de organizare a noii lumi. Spațiu e în mișcare nu doar topic, dar și cronologic, emanând durerea constatărilor decăderii imaginii superbe a orașului de până la invazia bolșevicilor. Doar acum devine conștient de dezastru, după ce a trecut prin calvarul comitetelor și structurilor subminatorii de personalitate. Schimbarea orașului anunță că protagonistul urmează să schimbe și el, să sufere și el deturnări ale destinului normal. Această experiență de explorare a orașului e continuă și polarizată de contrastul puternic, anunțând și o schimbare de atitudine față de oraș, creând un nod tensional, diferit de modul de explorare a rătăcirilor spontane în fluidul urban din copilărie.

Nicolae Esinencu în romanul inedit „Evreii” [17], identificat în varianta manuscrisică în arhiva personală a scriitorului, configurează imaginea multiethnică a orașului Chișinău din anii '70 ai secolului al XX-lea. Tensiunea socială care a cuprins întreg orașul este circumscrisă la o singură curte: „Dar în curte situația nu e mai bună. Din cele cincisprezece familii câte se numără în curte, zece familii sunt evreiești, trei familii de ruși și două de moldoveni... dar patru familii de evrei de-acum au plecat, în locul lor au venit niște familii de ruși, niște ofițeri în retragere, așa că echilibru în curte s-a schimbat. Acum sunt șase familii de evrei, șapte familii de ruși și două familii de moldoveni! Acum echilibru s-a schimbat și evreii ar fi bine să fie precauți!”

Discursul narativ prezintă spațiul social urban sovietic prin spiritul de curte cu capitalul etnic difuz, orientându-se spre practica socială determinată de schimbările politice: permisiunea de a pleca a evreilor în Israel pe care urmează să o obțină de la autoritățile sovietice și insistenta populare ideologică a spațiilor locative chișinăuene cu cetățeni ruși în ipostaza de *eliberatori favorizați* în detrimentul moldovenilor, supuși la condiții mizere de existență ca urmarea a deciziei de urbanizare benevolă. La începutul romanului e dominantă problematizarea destinului colectiv al minorității evreiești: „Evreii pleacă în Israel și mereu se țin grămadă. Cum termină munca la serviciu, se caută, se întâlnesc, discută. Se adună în familii, prin curți, mulți se strâng direct peste scaunele parcurilor. Îi eliberează Uniunea Sovietică sau nu? Trebuie să plătească pentru mâncarea folosită aici sau nu? Studiile sunt plătite sau nu?” [p. 2]. Autorul reflectă constrângerile politice care au determinat modul clandestin de existență citadină: „De ascultat vocea sau nu?! Dar nici în parc nu se mai poate de stat, prea e bătaior la ochi, cine a spus să fie mai atenți, a avut dreptate.”

Comportamentul celorlalte etnii în raport cu evreii nu este o decizie individuală, ci se conformează docil unei directive generale, iar în lipsa ei apare dezorientarea: „organele, legea nu spun deocamdată nimic despre cum ar trebui de purtat cu evreii care pleacă”. Deruta domină ambele tabere din cauza necunoscutului total: „Mii de întrebări, mii de frământări, dar unde să le pui în cui?!” La amenințările discriminatorii ale rușilor, evreii se retrag în case și se adună pe rând la fiecare să discute, apoi conștientizează că nu au de ce se teme, trebuie să umble liber prin oraș și să se pregătească de plecare.

Anunțând situația deplorabilă locativă a tuturor orașenilor din curte: „Nici a evreilor, nici a rușilor din curte apartamentele nu sunt cine știe ce”, autorul direcționează discursul narativ spre poveștile individuale și afirmarea singularității formării urbane: a familiei moldoveanului Petrache și a rusului Jora.

Destinul familiei lui Petrache reflectă parabolic dezastruoasa atitudine a autorităților față de muncitorii moldoveni urbanizați: „însă chiar așa cum este apartamentul lui Petrache, nu se mai poate. Toate casele din curte sunt vechi, nu-i vorbă că ar vrea Petrache un apartament mai bun într-o casă mai nouă. Are o cameră veche într-un apartament într-o casă veche. Cea mai veche casă din curte!”. Familia lui Petrache, care are o odaie de doar 18 metri

pătrați în care locuiesc 7 oameni, a devenit jertfă a planurilor mereu modificate de dezvoltare urbană din RSSM din anii 1955-1970, care presupuneau curățirea cartierelor de case vechi prin demolare și edificarea locuințelor colective (microraiioane) moderne ca strategie de dezvoltare a urbei până în 1980. Deși casa sa era în planul de demolare de 17 ani, nu se intervenea cu nimic, instanțele la care se adresa motivau: „Dar cu ce suntem noi de vină că planurile se schimbă?! Ni se indică de sus să curățăm alt raion al orașului, facem ce ni se cere... Așteptați și dumneavoastră rândul... Dar dacă nu vă place, n-aveți decât să vă duceți la comitetul orașenesc să cereți să vi se dea un nou apartament!” Singura șansă de îmbunătățire a condițiilor de trai e să i se ofere odăile evreilor care au plecat, dar și aici nu are noroc: „Nici în locul evreului Kișinevskii nu i s-a dat, nici în altă parte, în restul celorlalte trei apartamente la fel eliberate de către evrei de acum plecați: apartamentul lui Ițic, apartamentul lui Blehman, apartamentul lui Meer.”

Familia rusului Jora are nevoie să obțină un alt spațiu, căci are o odaie mică într-un apartament de două și ironia sorții în una e familia lui rusească, în alta un moldovean, procedural trebuia să se adreseze la comitetul orașenesc, dar deoarece vecinul e legalizat, îi rămâne soluția să-l scoată cu forța prin diferite strategii murdare pe vecinul Filaret, cercetător la Academia de Științe.

Conflictele din curte au și ele la bază motive etno-politice. Generaleasă rusoaică care scrie mereu denunțuri le impută moldovenilor arogant: „Noi v-am eliberat. Umblați în opinci, ați uitat?! Așteptați pe toți am să vă bag la Siberia. Și pe jidani și pe voi moldoveni spurcați și sătui!”. Savantul-prietenul rus al lui Filaret, venit în deplasare de la Moscova, devine portavoce a nedreptății politicii de rusificare a regimului totalitar sovietic: „Putori, putori, putori! Strigă noul prieten, dacă nu ați fost ajutați la greu, păi nu s-a făcut din parte lor! Ei au fugit de acolo aici la bine. N-au venit să vă ajute, dar au venit că mureau de foame sau aveau alte poftă pe care pe loc pe atunci nu-și le puteau îndeplini. Rusul adevărat însă a rămas și pe foame, și pe sete pe pământul lui! De altfel cazul cu evreii. Iată să-mi spui, unde sunt cei mai mulți evrei, mai bine zis unde au fost cei mai mulți evrei?! Aici la voi. Dar de ce?! Fiindcă aici se trăiește mai ușor! Acum, însă, uite și-au amintit de patrie. N-au aici viață”.

Finalul deconspiră strategiile planificate ale autorităților de eliberare a locuințelor evreilor și acordarea organizată a camioanelor pentru a pleca pe timp de noapte:

„-Dar cine mai sunt ăștia?!”

-Noi suntem cei care trebuie să primim locuințele eliberate...

-Dar cine naiba le-a spus că o să plecăm în noaptea asta... anume acum, la ora asta?!”

-De-atâta și zic să încărcăți mai repede.... Este în toată țărășenia asta ceva... nu vedeți cum totul e pus la punct! Nici nu am ieșit bine, dar pe urma noastră și s-au pus ăștia... Tare mi-i frică să nu iasă totul de-a îndoaselea?!”

În ciclul de texte coagulate tematic în volumul „Vila” [18], de asemenea rămas în variantă de manuscris în arhiva personală, Nicolae Esinencu reflectă autoficțional spațiul urban prin experiența personală de orașean funcționar, secretar al Uniunii Scriitorilor, la sfârșitul anilor '80 ai secolului al XX-lea. Spațiul închis al biroului care era și locul multiplelor dezbateri și întâlniri de serviciu este extins până la cel al șantierului Casei de Creație: „Uniunea Scriitorilor. Mă aflu în birou. 7.30. Peste 10-15 minute trebuie să apară șoferul și să plec la Casa de creație a scriitorilor. La ora 10 am volantă și din nou mari reprezentanți din diferite ministere, Comitetul Central, șefii Comitetului Raional de Partid.”

Dar planurile de activitate normală cotidiană sunt deturnate de îngrijorarea autorităților republicii sovietice de revolta națională a scriitorilor care îndrăznesc să-și ceară independența. Sunetele inopinate periodice ale lui Țau, Primul secretar de partid al orașului, membru al Comitetului Central al Partidului Comunist, determină deplasarea la comandă, fapt care

descoperă atât funcționalitatea sistemului de subordonare instituțională, cât și nivelurile ierarhizate de conducere, cu avertizările permanente și opresiunile prin directivele regimului de la Moscova. Comunicarea putea avea loc doar dacă reușeai să evadezi din spațiile ascultate de kgbiști, de aici și stabilirea conspirativă a întâlnirilor pe stradă și degringolada prin oraș cu evadarea, în mașini guvernamentale, în spații marginale: „Primul secretar de partid al orașului Țau, membru al Comitetului Central al partidului:

–Vin la dumneata? Când?

–Mai bine ar fi să ieși la... colț strada Kievului și Lazo.

–Peste cât?

–Eu chiar acum ies din birou. S-a făcut, moșu?

–S-a făcut.

Ce-o mai fi voind să-mi comunie Țau? Și de ce mă ridică la colț cu mașina? Și-ncotro?

Intersecția strada Kievului și Lazo e la o sută de metri de la sediul Uniunii Scriitorilor. Scot pachetul de țigări, mi-aprind o țigară, dar nu mai apuc să trag un fum. Mașinile Comitetului Central poată numărul 00 și când se deplasează nici nu se aud. [...]

Mașina s-a pornit. Trece pe ici, pe colo, ajungem la cimitirul armean și dă-i mai departe. Vorbim despre una, despre alta, chestii neimportante, care nici nu mi se-nregistrau. Îmi tot aruncam privirea prin parbriz și mă întrebam unde mergem? Încotro? La ce? Am trecut televiziunea și mașina lunecă mai departe. Și eu nu îndrăznesc să-l întreb. Mă rog, e Primul al orașului, Membru al biroului. Ieșim di oraș, mergem mai departe, când deodată mașina cârnește și oprește departe în câmpul așa-zis motodrom”.

Discuțiile confidentiale vor avea loc departe, în camp, alături de motodrom, un spațiu nefiresc care îl descumpănește pe protagonist, doar târziu înțelege de ce a fost necesară părăsirea zonei citadine controlate pentru a discuta despre tulburările pe care le fac scriitorii prin republică: „Când m-a prins de braț, am priceput de ce m-a adus tocmai în afara orașului și m-a scos din mașină și mă duce mai în vale – asta că vrea să-mi spună ceva și că nici șoferul lui nu ar fi de dorit să nu audă.”

În zilele următoare vor fi impuse trei deplasări succesive la chemare la Comitetul Central: în cabinetul lui Bondarciuc, Secretarul trei al partidului, în cabinetul lui Pșeniciniov, al doilea Secretar al partidului, în cabinetul lui Grosu, Primul Secretar al Partidului Comunist. Fiecare în parte dorind să *dibuie* să gândește și ce se programează în lumea scriitorilor, dar și să anunțe că Moscova e revoltată și insistă să fie potolit totul cu orice preț. Intrarea în spațiul autorităților republicii e stresant, dar se observă și o relaxare a măsurilor de permisivitate și acces: „Comitetul Central al Partidului Comunist, mai bine-zis, sediul partidului e la patru sute de metri distanță de Uniunea Scriitorilor. Polițistul de la intrarea în sediul partidului mă salută, ce mă miră, și-mi face semn să intru, să trec. Mai cândva și eu și absolut orice cetățean al republicii era impus să facă coada și numai cu permis special, ba și câteva zile să te sleiești la intrare. Mă rog, voia boierului. Dar fac câțiva pași și nu știu unde să merg. Milițianul observă încurcătura mea și amabil mă ajută:

–Pe scări la etajul doi.”

Autorul basarabean configurează inedit imaginea Chișinăului, capitală a RSSM, denudând prin optica unui funcționar-scriitor „sistemul idiot prin care trecem cu toții”. Spațiul urban nu funcționează aici ca fiind neutru sau dat, textul modelând un cadru perceptiv tensional original. Spațiul urban primește o calitate complet nouă, se completează cu posibilitățile de cunoaștere a celor ce simt prin propria experiență efectele periculoase asupra ființei ale sistemului diriguitor totalitar complex sovietic, extins în toate cele 15 republici asuprite.

Investigarea spațializării urbane chișinăuiene în textele analizate ale scriitorilor români din Basarabia a demonstrat că aspectul istoric al locului este încurcat într-o rețea de relații ideologice, politice, economice și sociale, care includ un loc în ordinea geopolitică. Urbanul obține un cod complex ca spațiu multicultural, interacțiunea între spațiile umane, toposurile existențiale fiind interpretate și din perspectiva pluralității identităților etnice. Fiecare autor reușește să construiască propria viziune inedită a personajelor, povești individuale, în funcție de trăirea lor și dezvăluie diferite perioade de dezvoltare ale orașului Chișinău și diverse tipuri de comportament în fața timpului cronologic prin originale modalități de structurare a toposului citadin cu identitate istorică în schimbare: identitatea de târg provincial, capitală a guberniei, capitală a republicii sovietice.

BIBLIOGRAPHY

1. Rybicka, Elżbieta. From a Poetics of Space to a Politics of Place: The Topographical Turn in Literary Studies. In: *Teksty Drugie*, 2016, nr. 1, pp. 165-183.
2. Bako, Alina. Orașul –spațiu deschis sau non-spațiu? În: *Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica*, 2014, nr 1, pp. 205-212.
3. Bourdieu, Pierre. *Spațiu social și spațiu simbolic*. București: Meridiane, 1999.
4. Răuceanu, Andreea. *Bucureștiul literar. Șase lecturi posibile ale orașului*. București: Humanitas, 2016.
5. Todorov, T. *Confruntarea cu extrema. Victime și tortionari în secolul XX*. București: Humanitas, 1996.
6. Rosemberg, Muriel. Relation paysagère et paysage de lisières dans *La Forme d'une ville* de Julien Gracq. In: *Essays in French and Cultural Studies*, 2010, n. 47.
7. Dardel, Éric. *L'Homme et la Terre. Nature de la réalité géographique*. Paris: Éditions du CTHS, 1990.
8. Casey, Edward S. *The Fate of Place: A Philosophical History*. University of California Press, 1996.
9. Chiciudean, Gabriela. Spațiul trăit ca determinant al relațiilor umane în romanul „Dervişul și moartea” de Meša Selimović. În: *Incursiuni în imaginar*, 2018, nr. 9, pp. 175-196. <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=772804> (accesat 15.02. 20120).
10. Pageaux, Daniel-Henri. De la géocritique à la géosymbolique. Regards sur un champ interdisciplinaire: littérature générale et comparée et géographie. In: Westphal, Bertrand (éd.). *La géocritique mode d'emploi*. Limoges: PULIM, 2000, pp. 125-164.
11. Vrabie, Diana. Chișinăul interbelic sub zodia lui Proteu. În: *Anuarul Muzeului Național al Literaturii Române*. Iași, 2018, pp. 76-81.
12. Dumitrescu, George Dorul. Chișinău. În: *Universul literar*, anul XLVIII, 29 aprilie 1939, nr. 17, București, p. 5.
13. Goga, Octavian. *Mustul care fierbe*. În: Goga, Octavian. *Opere*. Ch, 1994.
14. Iorga, Nicolae. Chișinăul. În: *Chișinăul în literatură*. Chișinău: Grafema Libris, 2011.
15. Dârzeu, Eugen. Însemnări răzlețe. Chișinăul. În: *Sfatul Țării, Chișinău*, 18 iulie 1920, anul III, nr. 655, p. 1-2.
16. Busuioc, Aureliu. *Pactizând cu diavolul*. În: Busuioc, Aureliu. *Singur în fața dragostei*. București: Litera Internațional, 2003.
17. Esinencu, Nicolae. *Evreii*. Manuscris nr. 5. Laboratorul de Cercetări literare al Bibliotecii „Onisifor Ghibu”, Chișinău.

18. Esinencu, Nicolae. Vila. Manuscris nr. 7. Laboratorul de Cercetări literare al Bibliotecii „Onisifor Ghibu”, Chişinău.